
Cseh Dániel

A MEZŐGAZDASÁG KOLLEKTIVIZÁLÁSA JÁSZBERÉNYBEN 1959-61

Tanulmányomban¹ arra teszek kísérletet, hogy főként a jászberényi MSZMP (továbbiakban: a Párt) Végrehajtó Bizottsága (továbbiakban: VB), és a Városi Tanács üléseinek jegyzőkönyvei alapján a szocialista agitációs tervek és gazdasági célok tükrében mutassam be a jászberényi mezőgazdaság szocialista átszervezésének befejező, végleges szakaszát. Céloom továbbá artikulálni a jász identitásból és történelmi determináltságból fakadó sajátos társadalmi szerkezet jellegét, valamint értelmezni a jászberényi politikai és gazdasági jelenségek eltéréseit a hazai történettudomány által bemutatott országos irányoktól.

Azért választottam ezt az időkeretet a témámnak, mert az 1950-es évek elején végbemenő kollektivizálás eredményeit részben elmosta az 1956-os forradalom és szabadságharc, vagyis az 1989-ig működő magyar mezőgazdasági rendszer végleges formájában a forradalom után, az 1957–1958-as útkeresést követően 1959–1961-ben alakult ki. Másrészt a jászberényi helytörténetek ezt az időszakot és ezen időszak eredeti forrásait ez idáig meg sem kísérelték feldolgozni, és a rendszerváltozást követően sem született a jászberényi termelőszövetkezetek kialakulásának politikai aspektusait vizsgáló átfogó történelmi munka.

Reményemet fejezem ki az iránt, hogy dolgozatom nyomán a helyi történet kutatói számára frekvenciáltabb helyet foglal el ez a máig fel nem, vagy alig feldolgozott témakör, és írásomat további szakmai igényű munkák követik majd.

1. A nagy kampány előzményei

1.1. A termelőszövetkezetek állapota 1958-ban

Jászberényben 1958 elején már négy termelőszövetkezet (Kossuth, Március 15., Petőfi², Béke³), három termelőszövetkezeti csoport⁴ (Haladás, Rákóczi, Dózsa) és négy szakcsoport (három szőlőtermelési és egy birkatenyésztési) működött. A VB nem nézte jó szemmel az 1956 utáni agrárpolitikai útkeresés közepette megerősödött szakcsoportokat, melyek a bizottsági tagok szerint nem segítették kellőképpen a kolhoz típusú szövetkezetek termelőeszközökkel való felszerelését, és politikailag nemkívánatos személyeket is alkalmaznak. A szakcsoportok politikai megerősítése

1 A nevezett téma teljes terjedelmében megtalálható a szerző azonos című szakdolgozatában (2012).

2 A Petőfi Tsz – 1 családfőre eső viszonylag nagy földterülete ellenére – nem középbirtokosokból állt, hanem olyan agrárproletárokból, akik az állami tartalékföldéken dolgoztak, amik az ő belépésükkel a téves földalapjává váltak.

3 1958. március 7-én a feloszlott Béke Tsz gazdái azonos néven újrászerveződtek.

4 Az Aranykalász Tszcs-ból 14 taggal „Lendület” néven mezőgazdasági társulás alakult.

címén akartak ezen személyektől megszabadulni.⁵A mezőgazdasággal kapcsolatos legfőbb igény az 1956-os területnagyság és létszám elérése volt, illetve a már meglévő – vagy megmaradt – szövetkezetek átpolitizálása és újak alapítása.⁶ Erősíteni kívánták a termelőszövetkezetekben működő pártszervezetek hatását a téészekre. Az eredményesebb agitáció érdekében írták elő a szövetkezeti párttagok szakképzését, amely során legalább az alapvető nagyüzemi gazdálkodási és szervezési ismereteket megszerezhették,⁷ valamint hozták létre a Városi Tanács Mezőgazdasági Osztálya (továbbiakban MO) mellé egy, a gazdaságszervezés politikai aspektusait irányító bizottságot. Az általa kidolgozott agitációs érveket újságokon, röplapokon, hangosbemondón keresztül közzölték a város nyilvánosságával.⁸

A téészesítéssel, iparosítással kapcsolatos legfontosabb döntések a VB-üléseken születtek, amelyeken a bizottsági tagok a városvezetés egy-egy kijelölt osztályának jelentéseit vitatták meg. Legnagyobb munkát az MO-ra rótták, hiszen a mezőgazdaság szocialista átszervezése volt az elsődleges feladat.

A mezőgazdasági munkálatokhoz szükséges gépeket a jászberényi székhelyű, de a Járási Pártbizottsághoz tartozó Gépállomástól szerezték be. A téésztagok viszont idegenkedtek a gépek alkalmazásától, mert azzal gyakorlatilag kiáramlott a tőke a téészből. Ami súlyosbította a helyzetet, hogy a gépi munkára fordított összeg az állati igaerővel dolgozók munkaegységét csökkentette, hiszen azok így a kisebb mértékű munkaegységet adó növényápolási munkákra köteleződtek. *Bányai János*, a Városi Tanács Végrehajtó Bizottságának (továbbiakban VTVB) elnöke (a tanácselnök) pedig felhívta rá a figyelmet, hogy a gépek nem egyenletesen végzik a trágyázást, ráadásul sokat is késnek a munkával.⁹ Probléma volt a Gépállomás munkájával minőség terén is a téészek rovására és az egyéni gazdálkodók javára.¹⁰ Ezen jelenségekre válaszul a bizottság elhatározta, hogy javaslatot fog tenni a Megyei Tanácsnak és a Megyei Gépállomás igazgatóságának, hogy a Gépállomás a továbbiakban a Jászberényi Pártbizottság hatáskörébe tartozzon, a téészesítés eddigi eredményeire és jövőbeli terveire való tekintettel. *Dobosi Imre* párttitkár összegzése több VB-ülésen is rávilágított arra a kettős helyzetre, amelyben egy vidéki pártalapszervezet volt. A Párt központi vezetése kiadta, hogy a mezőgazdaság szocialista átszervezésében el kell érni a forradalom előtti „színvonalat”. Ezzel együtt azonban nem támogatta a mértéktelen fizikai erőszakot az agitáció során, sokkal inkább az adminisztratív kényszerítő eszközöket,

5 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1958/14.

6 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1958/15.

7 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1958/16.

8 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1958/17.

9 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1958/94.

10 Ha összevetjük a felsorolt észrevételeket, azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a Gépállomás szívesebben dolgozott magángazdának, mint a téészeknek. Egy korábbi VB-ülésen megemlítették, hogy a Gépállomás tart attól, hogy munkája nem lesz kifizetve, ezért odázza a munkát a téészeknél. Az egyéni gazdák, akiket nem hogy nem patronált a rendszer (mint a téészeket), hanem egyenesen fél akart számolni, rendszeresen és pontosan fizettek a Gépállomásnak (a traktorosoknak valószínűleg borralalót, kis ételt, italt is adtak). A személyes ismeretség sem lehetett utolsó szempont, amellyel a korábban önálló, gépi munka igényű gazdálkodást nem folytató téésztagok egy része nem is rendelkezhetett.

a zsarolást vagy a manipulatív propagandát javasolta.¹¹ E két feltételnek igen nehéz volt megfelelnie egy olyan városi VB-nek, amely csak rosszul gazdálkodó és fizető téeszekkel kampányolhatott. „Mert azzal, hogy tovább tudjunk haladni a mezőgazdaság szocialista átszervezésével, meg kell teremteni a példamutató termelőszöveteket. Tehát vonzóbbá kell tenni a gazdaságot” – összegezte gondolatait Dobosi.

A zárszámadásokból kitűnik, hogy a Béke Tsz-t szánták a jóléti téesz mintapéldájává, ahol a szükséges beruházások elmulasztása árán¹² is biztosították a – a többi téeszhez képest – kimagaslóan magas munkaegységnyi bért.¹³ Ez kettős célt is szolgált: egyrészt a parasztokat akarták ezzel a téeszbe csábítani, hiszen ott rendszeres jövedelemre tehetek szert a közösen végzett munka könnyebbségének ígéretével, másrészt pedig a gyáripárba történő elvándorlást kívánták a mesterségesen megemelt állandó jövedelem biztosításával megakadályozni. Ez persze hosszú távon a téesz fenntarthatóságát veszélyeztette, hiszen a magas jövedelem azok számára volt vonzó, akiknek saját egyéni gazdasága azt képtelen volt megtermelni, tehát ilyen kampánnyal a téesz tagsága kis földdel, kevés jószággal rendelkező parasztok sorával növekedhetett.

A Kossuth Tsz viszont már akkor is a jóléti kiadások helyett a hosszú távú fenntarthatóságot helyezte előtérbe, s lerakta a nagyüzemi gazdálkodás alapjait. A kimagasló beruházási összeg mind önerőből származott, ezen felül pedig az esedékes tartozásait rendezte, és az alapszabályban előírt tartalékokat is biztosította. A téesz viszonylagos sikere a jó minőségű földek mellett *Deme János* téeszelnök pragmatikus személyének volt köszönhető. Hadifogságból hazatért személyként olyan politikai tőkével rendelkezett, amivel sorstársai nem. Reálpolitikusi érzékkel lavírozott az ötvenes évek változó hatalmi viszonyai között, mindvégig a téesz termelékenységét és saját pozícióját tartva szem előtt.

1958 volt az utolsó olyan év, amikor a helyi pártvezetés konkrét központi iránymutatás nélkül, improvizatív jelleggel, pusztán a szándék ismeretében a helyi sajátosságoknak megfelelő kezdeményezés útján végezte a szövetkezési feladatokat. A fentebb elemzett kettős helyzete a bizottságnak az agitáció mértékét illetően ezen az ülésen is felszínre került, sőt ezúttal ki is hangsúlyozták: „központi utasítást erre vonatkozóan nem kaptunk”. Néhány héten belül megtartotta ominózus ülését a Párt Központi Bizottsága, a politikai célszerűség maga alá gyűrte a gazdasági realitásokat és a társadalom valós érdekeit, annyi engedményt téve a korábbi időszakhoz képest, hogy a gazdaságpolitikai célokat nem direktre a parasztság ellenében, hanem pusztán azok érdekeit figyelmen kívül hagyva kell végrehajtani.

11 Az agitáció további szakaszát már a Megyei Párt VB-vel együttműködve tervezték. A megyei vezetés elindított egy olyan mozgalmat, amelyben „egy nyelven kell, hogy beszél”-jenek a téeszítéséről, ami azt jelentette, hogy elméleti alapvetéseket egységesíteni kell, hogy elkerüljék az olyan kényelmetlen helyzeteket, mint ami Jászberény egyik külterületén történt, hogy a térségbe kiküldött két agitátor közül az egyik az 1. típusú téeszcsébe, a másik a 3. típusú téeszbe való belépésre buzdított.

12 „a Béke termelőszövetkezet nem ment rá az állatállomány növelésére” – értékelte munkájuk eredményességét az egyik VB-tag.

13 A Béke Tsz sikereiről – külön kiemelve a munkaegység mértékét – cikk megjelentetését javasolta az egyik bizottsági tag a megyei napilapban, a Néplapban.

1.2. Az agitáció előkészítése

Az 1958-as év fordulópontot jelentett a mezőgazdaság szocialista átszervezésében, hiszen az év őszén járt le az állami tartalék földek kiadásáról szóló 1953. évi rendelet, amivel nagy mennyiségű földterület vált szabaddá, melyből elsőként az állami gazdaságok, majd a téeszék és végül a téeszcsék részesedhettek. Ez a helyzet nagy lehetőséget teremtett mind a téeszcsék ellehetetlenítése, mind a téeszék megerősítése tekintetében. Ezért vázolta fel Dobosi a következő, az 1959. évi nagyszabású szervezési munkát, amelynek eredményeképpen meg is kellett haladni az 1956-os szintet (amit 1958 végére még csak elérendőnek tartottak).

A szervezett agitáció menete a következő volt:

1. Akármilyen kicsi területtel is, de meg kell alakítani a tervezett téeszeket.
2. A rendszerhez lojális parasztokat be kell szervezni az agitációs munkába.
3. A tömegszervezeteket (KISZ, Nőtanács) is be kell vonni a munkába, akik a fiatalok vagy a feleségek révén próbálnak majd nyomást gyakorolni a gazdasági ügyekben döntő szóval bíró férfi családfőre.
4. Hangosbmondón és minden egyéb fórumon (plakátok, gyűlések, állami ünnepek) „méltatni kell a nagyüzemi gazdálkodás előnyeit.”

Az agitációban komoly feladatot szántak a földműves-szövetkezetnek is, amely a vonatkozó adatok tanúsága szerint nem kívánt erőteljes szervező munkát kifejteni. A szövetkezet tagjai szakcsoportokba tömörülve próbálták kijátszani a rendszert, és ezért is odázták el újra és újra az önálló szövetkezetté alakulást, mert azzal elvesztették volna az egyéni értékesítés lehetőségét (pl. méhészek stb.). A VB nem fogadta el az agitációtól való távolmaradását, hiszen véleményük szerint „a politikai kérdéssel való foglalkozás kell, hogy kerüljön az előtérbe.” Szemléletes, hogy a szövetkezet közel négyezer tagjából mindössze három személy foglalkozott a mezőgazdaság kollektivizálásával, amelyből kettő a gyakorlati szerződés kötéseket bonyolította le.

Tehát a Kossuth Tsz egyik alapító tagja, Tóth D. János volt az egyetlen, aki hirdette a szövetkezés eszméjét a parasztság és a tagság körében. Finoman szólva is cinikus volt Bányai azon állítása, amelyik a gazdaságilag kilátástalan helyzetbe hozott, sokszor zsarolt, korábban fizikailag is inzultált, az ebbe belefáradt és kimerült parasztság helyzetét úgy értékelte, hogy „a politikai légkör olyan, hogy a parasztság fülében van a szövetkezeti mozgalom kérdése, csupán foglalkozni kell vele.”¹⁴ Szerfelett tragikomikus az a jelenség, amikor az egyes bizottsági tagok tételesen elmondták a szocialista mezőgazdasági modell visszasságait, de tették mindezt olyan előjellel, mintha észre sem vették volna, hogy a rendszer alapjaiban élehetetlen és fejlődés-ellenes. „Van jó pár [...] jól gazdálkodó dolgozó paraszt [...] csak ki tudnánk használni [...] hogyan vigyük a társulás felé” – hangzott az egyik vélemény, amely a szignifikánsan jobb egyéni eredmények okát nem értette, hiszen később az egyéni kibontakozás lehetőségét kárhoztatta:

¹⁴ JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1958/59.

„ha kapnak [...] 50 kh földterületet, létesítenek szarvasmarha tenyésztési szakcsoportot, de ha arról van szó, hogy övékét hozzák be, akkor a kilépés lehetőségét keresik.”¹⁵ Az egyik bizottsági tag kifakadása, hogy „ne egymást agitáljuk, hanem kifelé a területre is” mutatja, hogy a jászberényi VB mindaddig nem mert vagy nem tudott komolyabb és intenzívebb agitációt kifejteni, amíg a központ erre utasítást nem adott. És épp ez az időszak, 1958 közepe volt az, amikor a legnagyobb bizonytalanság övezte a majdani központi álláspontot. Csak egy volt biztos – mind helyi, mind központi szinten –, hogy a mezőgazdaság kollektivizálását végre kell hajtani, és azon belül is törekedni kell a szovjettípusú kolhozrendszer kialakítására, de az e cél eléréséhez használható módszerek tekintetében még némi bizonytalanság volt tapasztalható a bizottsági tagok körében. Ezért is hangzott el sok olyan kezdetű kérdés, hogy „lehet-e”, „hogyan”, ami a helyzet eszkalálódásától való félelmet is magában foglalta, ami nem is olyan meglepő a forradalom leverése után alig másfél évvel.

Dobosi összegzéséből kiderül, hogyan viszonyult a bizottság a gazdaság szereplő-éhez, valamint hogy ők hogyan viszonyultak a szocialista eszmékhez. Dobosi szerint „az igazgatótanácsot [a földműves-szövetkezetét] kell meggyőzni”, aminek érdekében egy igazgatótanács ülés összehívását irányozta elő, melyen „meg kell szabni az igazgatóság tagoknak a [...] feladatot”. Másik árulkodó mondat, hogy „Jászberény városban az üzérkedés, az egyéni spekuláció igen nagy lábra kelt.”¹⁶ Ha Dobosi meglátását helyesnek fogadjuk el, akkor úgy áll a dolog, hogy az effektív pártvezetés kivételével a rendszer funkcionáriusai szemet hunytak afölött, hogy az egyes szervezetek tagjai megpróbálták a rendszer keretein belül élni a gazdálkodást folytatni, és kihasználni minden olyan lehetőséget, amellyel kompenzálni tudták a kollektivizálás során elszenvedett veszteségeiket. Ez a cinkos összekacsintás megmagyarázza azt is, miért érezte magát tehetetlennek a Végrehajtó Bizottság: a jelek szerint nem volt számottevő társadalmi bázisa az erőteljes agitációnak és kollektivizálásnak (ezt mutatja, hogy az ilyen politikai eligazító kurzusokon 16-20 fő jelentek meg). Egyik lehetséges magyarázata ennek az lehet, hogy Jászberényben a két világháború között sem volt jelentős nagybirtokosi réteg, a városban 30-40 holdas kulákság gazdálkodott (25 kh-tól számított valaki kuláknak), akiknek lehetőségük sem volt nagyszámú cselédség, zsellérség tartására, így igazán mély társadalmi ellentétek a jelek szerint nem húzódtak az egyes rétegek között. Megfigyelhető ebben a viselkedésben az a kisvárosi sztereotípiák, amikor az eltérő érdekeltségűek sem mernek túlzottan ártani egymásnak, hiszen nem lehet tudni, mire lesz még ráutalva a későbbiekben az ember. Az eddigi kutatások azt mutatják, hogy a jászberényi közgondolkodásban nem működött a kizsákmányolók rémképe, és a velük szembeni bosszú égető vágya. Az ilyen zsigeri ellenérzések szűk csoportokra korlátozódtak, akiknek tagjai talán személyes sérelmekből táplálkozva a szocializmus eszméjével átítatva viszonyultak a birtokos parasztsághoz, és a kontraszelekció természetes műve, hogy épp ezek a személyek

15 Kapusné VB-tag hozzászólása (JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/59.)

16 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1958/62.

kerültek a helyi pártszervezet politikai döntéshozó testületébe.¹⁷ Jellemző a szocialista gyakorlatra az a dogmatizmus, amelyet az egyik VB-tag fejtett ki a földműves-szövetkezet egy összehívandó nagygyűlése kapcsán: „valamelyik végrehajtó bizottsági tag [...] megpróbál magyarázatot adni a parasztságnak, hogy [...] hogyan lássák a termelőszövetkezeti mozgalom fejlesztési lehetőségét.”¹⁸

Az agitációban nagy szerepe volt az állami ünnepeken tartandó nagygyűléseknek, így az augusztus 20-ainak is. A Megyei Párt Végrehajtó Bizottsága (továbbiakban MPVB) elrendelte, hogy a járási székhelyeken – így Jászberényben is – nagygyűlést kell tartani.¹⁹ A rendezvényre lejött és beszédet mondott az országgyűlési képviselő is.

2. A téeszésítés második hulláma

2.1. A frontvonal felmérése és a sorok rendezése

1959. január 13-án (egy nappal a nagy aktíva kihirdetése előtt) tartotta rendkívüli ülését²⁰ a VB, melyen mintegy tablót adva, jelen voltak a bizottsági tagok mellett megyei és országos pártfunkcionáriusok, Jászberény politikai és gazdasági vezetői, valamint a tömegszervezetek és az oktatás képviselője.

Az ülést Váczi Sándor (az MPVB részéről) expozéja nyitotta meg, melyben felsorolta a helyi VB részéről észlelt hibákat, hiányosságokat, és vitára bocsátotta a megye javaslatait. Üdvözölte a VB-ben és a Városi Tanácsban történt személyi változásokat (Dobosi Imrét alkalmatlannak tartva az erőteljesebb agitáció kifejtésére, még előző év novemberében leváltották, s új párttitkárt választottak *Bacsa Ferenc* személyében), melyek következtében tevékenységük „szervezettebb és jóval eredményesebb [lett] mint azelőtt volt”. Kritikai észrevételeit a VB ostromozásával kezdte. Felrótta neki, hogy tagjaik között egy sincs a téeszelnökök vagy a párttitkárok közül.

Sőt egyáltalán senki, „aki értene is a mezőgazdasághoz”. Hiányolta a részletes fejlesztési terv kidolgozását, és kifejtette, hogy nem kell mindenáron új téeszeket alakítani, hanem a meglévőket megerősíteni, „mert a dolgozó parasztok azt figyelik”.

Nem kerülte el a vizsgálódás figyelmét az a jászberényi sajátosság, ami kissé különutassá tette a várost. A jászberényi vezetők többször a Jászság speciális jellegére, „hogy állattenyésztési vidék, hogy szőlőtermelő vidék, a jászok hideghónaljűak” hivatkoztak. Egyértelmű tehát, hogy a megyei bizottságnak is szemet szűrt az a jelenség, amelyre korábban hívtam fel a figyelmet: hogy az effektív pártvezetésen

17 A Végrehajtó Bizottság tagjai közül többen nem is jászberényi származásúak voltak (pl. Bányai János tanácselnök), akiknek így nyilvánvalóan nem is lehetett semmilyen kötődésük a helyi parasztsághoz, csak korábbi lakhelyükön kialakult sérelmeiket hordozták magukkal.

18 Bányai János tanácselnök hozzászólása (JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/63.)

19 Augusztus 20-án Szolnokon vidám vásárt tartottak, amelyre sokan el akartak menni. Ez a helyzet emlékeztette a bizottságot az április 4-ei ünnepségre, ami éppen Nagypéntekre esett. Akkor úgy jártak el, hogy egy órát minden tömegszervezeti vagy üzemi tagnak részt kellett venni a rendezvényen, de „utána el lehetett menni máshová is”.

20 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1959/1–36.

– és néhány, a kommunizmus előtt nincstelen, személyes sérelmeket hordozó, és az új rendszer alatt „megbecsült” emberen – kívül senki nem akarta szétverni az évszázadok alatt megszilárdult gazdasági-társadalmi rendszert, amelyben többé-kevésbé mindenki megtalálta a maga számítását. Mivel Jászberényben tömegével nem éltek szegények (és ebből következően nagyon gazdagok sem), az új rendszer kulák-ellenes retorikáját a társadalomnak csak egy szűk része tette magáévá. A többség elvben követte a pártutasítást, de erőfeszítéseket nem tett a szocializmus építése érdekében.²¹ Előbbi okfejtésemet támaszthatja alá, hogy a 815 fős párttagságnak mindössze 6 %-a (50 fő) volt paraszti származású.²² Ha összevetjük a jászberényi pártösszetételi adatokat az országos adatokkal, érdekes dologra lehetünk figyelmesek. 1957-ben az ország teljes népességének mintegy 0,34 %-a volt párttag, ez az adat Jászberényben 0,27%-on állt. Országos szinten a parasztság aránya a tagságon belül 11,5%-ra, Jászberényben mindössze 6%-ra rúgott. Míg a párttagság aránya közötti eltérés nem szignifikáns (bár az is kisebb mértékű Jászberényben), a parasztság párttagságon belüli aránya közti különbség viszont az. És mivel Jászberényben átlagos jövedelmű középparaszttok (30 holdas, „éppenhogycsak” kulákok) alkották a parasztság többségét, ezért nem is alakult ki velük szemben egy ellenérzéseket tápláló, leszakadó réteg, ami meg is mutatkozott helyi pártszervezet arányában. A kemény munkával, de önfenntartó gazdaságot működtető paraszttok nem voltak érdekeltek a téveszesítésben, így ők eleinte nem léptek be a Pártba, tehát a pártszervezet „paraszti” arányát az a kevés földműves adta, aki családi örökségéből vagy személyes kompetenciáiból kifolyólag képtelen volt megfelelő jövedelmet biztosítani a családjának. Számukra egyetlen gazdasági esély a mesterségesen létrehozott és életben tartott téesz volt.

A kettős beszéd is jellemezte a jászberényi gazdaság irányítóit, szervezőit. Jó példa erre *Varga Lajos*, az MO vezetője, aki, míg a helyi VB-üléseken a szövetkezési folyamat megtorpanásáról beszélt és a téeszcsék egyéni érdekeket figyelembe vevő gazdálkodását szidalmazta, addig a MPVB-nek így nyilatkozott: „Jászberénybe[n] sem lehet gyorsabban menni a tsz.-szervezéssel, mert nincs előkészítve, ezért nem lenne eredményes [...] csak 1964-re lesz kész az előkészítés.” Ez természetesen elfogadhatatlan álláspont volt a megye számára. A megye kettős mércével fogadta a megkérdezettek szavait: volt, amit akceptálni tudott, másokat téves, káros nézeteknek minősített. Ez utóbbihoz tartoztak azok a gondolatok, miszerint Jászberényben „nem volt nagybirtok, nem volt cselédség.”²³

21 Váczai szerint a gazdasági szervezetek igazgatósági döntéseiben „inkább az egyéni paraszttok befolyása érvényesül, mint a Párt álláspontja”.

22 A parasztság kis létszámát a pártszervezeteknél a hagyományos családmodell is magyarázza, hisz a Nőtanácsban vagy a KISZ-ben még ennél is kisebb arány mutatkozik. A Városi Tanácsban viszont nagyobb a parasztság aránya a Hazafias Népfront reprezentatív jelölési mechanizmusa miatt.

23 A megye nem vette figyelembe a Jászság történelmi sajátosságait. Az Jászkun Kerület kezdettől fogva adómentességet élvezett és közvetlenül a király alá tartozott. Ezért nem is alakulhatott ki a területen nemesség, szabad paraszttok gazdálkodtak, akik 1745-ben önerőből visszavásárolták (Redemptio) saját – I. Lipót által 1702-ben a Német Lovagrendnek eladott – földjüket. Ezen redemptus családok leszármazottjai különösen ragaszkodtak földjeikhez, és ez Jászberényben – a középbirtokok rendszere miatt – igen sok embert jelentett.

Gazdasági abszurditásként hivatkozott arra az 50 holdas gazdára, „akinek még traktora is” volt. Szintén harcolt azzal a ténnyel is, „hogyan dolgozó parasztság jobban él, mint a tsz-tag”, illetve „hogyan a jáász parasztság áll a maga lábán.” Hirdette a társadalmi megbékélést, de hangsúlyozta, „hogyan a kulákokat továbbra is el kell szigetelni a tsz-tól.”

A parasztság szabadságvágya ellen azzal érvelt, hogy a szabadságot és jobb életszínvonalat a szovjetek által segített kommunistáktól kapta, ráadásul a téésztagoknak még nagyobb is a szabadsága, mivel nem kell korán kelniük, gépek segítik a munkájukat. Ez az érvelés azonban nem győzte meg azokat a parasztokat, akik a saját földjükért, saját állataikért akár saját maguktól és családjuktól is megvonták az enniavólót, és „a hasukon spórolva” igyekeztek talpon tartani a gazdaságukat, amit generációk sora óta a családjuk birtokolt.

2.2. Az új irányvonal kijelölése

Az agitáció új módszertana is deklarált formában a bizottság tagjai elé került: „az önkéntesség abban van, hogy a paraszt írja alá a belépési nyilatkozatot [...] 10-szer is ki kell menni, de agitátornak, és nem rendőrnek, politikai eszközökkel kell meggyőzni”. Ezzel végre ki lett mondva az, amit mindannyian éreztek a helyi pártvezetésben: a tervszerű és rendszeres fizikai erőszakot nem támogatta tovább a kormányzat, a hangsúly ezentúl a politikai manipuláción (propaganda), az egzisztenciális zsaroláson (álláshelyek biztosítása/megszüntetése) és a gazdasági ellehetetlenítésen (értékdeficitos tagosítás és földcsere, megemelt adók a téésztcsék esetében) volt.

Jászberény mezőgazdaságának szocialista átszervezése azért volt nagyon fontos a megye számára, mert a város – járási székhelyként – eredményei hatással lehettek a térség más településeire is.

A téésztésítés második (befejező) hullámának tervét részletesen ismertette Váczi.

1. A Végrehajtó Bizottság tagjai közé mezőgazdasági szakembereket kell felvenni.
2. Növelni kell a parasztok arányát a Párt minden egyes szervezetében akár korábbi, inaktív tagok lecserélésével.
3. Aktív csoportokat kell szervezni, mert országosan mintegy 340-350 maradt, amelyek nem tudják lefedni az ország egész területét.
4. Pontosan meg kell határozni az egyes csoportok agitációs területét.
5. Le kell informálni – a Városi Tanács nyilvántartását segítségül használva – az egyéni gazdákat.
6. Február 15-e után – minden területen egyszerre – meg kell kezdeni a szervezést.
7. Az agitátorokat alaposan fel kell készíteni, hogy hazai és nemzetközi összehasonlító adatokkal, valamint sablonválaszokkal rendelkezzenek.
8. Alakítani kell egy Fejlesztési Bizottságot, melynek tagjai a párttitkár, a tanácselnök, a földműves-szövetkezet és az üzemek vezetői legyenek. Nekik kell összefogni a szervezési munkát és elkészíteni a távlati tervet.
9. 1959-ben 4 000 kh-dal kell növelni a téészték területét.

A javaslatcsomag vitájában Váczi kifejtette, hogy egyes vállalatokat kötelezni kell arra, hogy egyéni gazdák helyett a téeszekkel vagy a földműves-szövetkezetekkel kössenek szerződést, leerve ezzel bizonyos termékek árát, és kényszerítve a parasztokat magángazdaságuk feladására.²⁴

Tóth Sándor, a VB mezőgazdasági felelőse azt sérelmezte, hogy a Néplap csak a kunsági (karcagi) téeszekről közölt méltató, népszerűsítő cikkeket, pedig a Kossuth Tsz ugyanúgy megérdemelné ezt.²⁵ A szervezési munka akadályaként említette, hogy a Pártnak nem volt sem a paraszttal, sem a munkásokkal közvetlen, napi kapcsolata, és hogy a párttagok egy része fiktív tag volt, még az ülésekre sem járt el. Még a gyári munkások közül sem támogatta mindenki a szövetkezeti mozgalmat, hiszen sokan kényelmesen megélték a gyári fizetésükből, ha volt egy kis földbirtokuk jövedelem-kiegészítés gyanánt. Tóth kételkedését fogalmazta meg a Fejlesztési Bizottság megalakításának érdemlegességét illetően, hiszen a korábbi ilyen bizottságot is azért kellett felosztatniuk, mert a mezőgazdaságot irányító szervekhez került a szövetkezési munka koordinálása. Váczi szerint azonban mindkét bizottságra szükség van, a korábbira mint gazdaságirányítóra, az utóbbira mint szervezési bizottságra.

A Központi Bizottság részéről Roska István reagált az elhangzottakra, és ismertetve (Váczi expozéja után inkább csak megerősítette) a központi álláspontot. Az agitáció természetéről szóló mondatai talán a legérdekesebbek, hiszen hangsúlyozta, hogy a paraszttal, mint „jövőbeli tsz-tagokkal” kell beszélni, és ha csak arra van lehetőség, támogatni lehet egy alacsonyabb szintű társulást is, habár a végcél a termelőszövetkezet. Nem zárkózott el a téeszek – az egyéni sajátosságokra épülő – alapszabály-összeállításától sem. A legfontosabb mondat azonban ezután következett: „Számba kell venni utoljára, magunk között vagyunk, 1956 előtt mindenféleképpen vittük az agitációt és [...] előfordul, hogy az agitátorra ráuszítják a kutyát [...] nagy türelmet kell tanúsítani az agitátoroknak.” Ezzel nem csak az új irányvonalat jelölte, hanem elhatárolódott a korábbitól is, elismerve azt, hogy a parasztság esetleges tettelessége nem lett volna oktan.

Mind Roska, mind Váczi az összegzésében kitért Szolnok megye megkülönböztetett figyelmére, amely arra kell hogy sarkallja az ottani párttagokat, hogy még nagyobb lendülettel és szocialista kötelességtudattal dolgozzanak a közös ügyön. Megemlítette azt is, hogy az állam valóban óriási támogatásokat juttatott a téeszek részére, amelyek csak a Kossuth Tsz esetében érték el a kívánt gazdaságélénkítő hatást. Roskával ellentétben Váczi óva intett az 1. típusú téeszcsé megalakításának engedélyezésétől,

24 Ambrus József, a földműves-szövetkezet ügyvezetője felhívta rá a figyelmet, hogy amellett, hogy a szövetkezet nem köthet szerződést vállalatokkal, és a téeszekkel is csak alig, eltérő utasítások nehezítik a munkáját. A SZOVÖSZ 1956 után azt mondta, hogy a szövetkezetnek a belkereskedelmet kell fellendíteniük a termelésbe való bekapcsolódás nélkül. Ők így is rendezkedtek be, a legújabb utasítás szerint viszont „hajszolják a szövetkezeti termelés fejlesztésének kérdését”. Ambrus felvetésére az volt Váczi válasza, hogy az elvtársak „ne térjenek el a tárgytól”.

25 A vita során egyre eszkalálódott a kunsági kérdés, ami a központ által preferált, agyondicsért karakter kialakításában manifesztálódott, amelynek ellenpólusaként több VB-tagból is előjött – az egyébként általuk tagadott – jász öntudat, miszerint „nincs szükségünk kunsági tanácsadókra”. Ehhez képest két kunsági „szakértőt” is a VB tagságába protezsált a megye.

mert véleménye szerint csak azok választották azt, akik az agitációtól akartak megszabadulni, és később sem lettek rávehetőek a termelőszövetkezetté alakulásra.

Ezzel az üléssel megkezdődött a mezőgazdaság kollektivizálásának második hulláma Jászberényben, amely ugyan finomabb eszközökkel, de egy gazdaságilag kimerített parasztságot agitált a szocialista nagyüzemek felé, amelyek harminc évig meghatározták Magyarország mezőgazdasági termelésének arculatát.

2.3. A vezetési stílus megváltozása

Markáns változás figyelhető meg a VB politizálásában a nagy aktíva kiadása után. A bizottság egyre élesebben kritizálta az általuk készített tervektől és a központi határozatokban foglaltaktól eltérő téeszeket, mely új stílushoz hozzájárult *Csuka Lajos* mezőtúri párttag személye is. Kemény mondatok hangoztak el az elkövetkező VB-üléseken, megrendült a különutas téeszelnökök szakmai tekintélye – egyszerűen a párttagok, a központ támogatásával maguk mögött, attól vérszemet kapva akarták keresztülvinni ideológia és gazdasági elgondolásaikat.

Január végén két bizottsági ülés²⁶ is tárgyalta a mezőgazdaság helyzetét, az első a már meglévő téeszek terveit és eredményeit értékelte, a második pedig már az agitáció megtervezését tűzte ki célul. *Csuka Lajos* a téeszelnökök és téeszpárttitkárok jelenlétét hiányolta az ülésről, mert véleménye szerint „nagyon sok tsz.-elnök megy a maga a feje után, és a Párt Végrehajtó Bizottság által elgondolt [...] határozatokat nem [...] hajtja végre.” Legnagyobb polémia megint a Kossuth Tsz műtrágya-felhasználása körül bontakozott ki. Függetlenül attól, hogy a földterület 22 %-át megtrágyázták szerves trágyával (négy év alatt kellett az egészet), a bizottság ragaszkodott a műtrágya felhasználáshoz is. Kijelentették: „nem szabad megengedni, hogy mindent a maguk fejük szerint végezzenek,” függetlenül attól, hogy Jászberény legjobban működő (pontosabban: egyetlen jól működő) téeszéről volt szó.

Másik ingerponttá a Gépállomással kötött szerződés vált. A téeszek még mindig ódzkodtak az állomással való együttműködéstől, mert azok gépei rendre késve kezdtek el és pontatlanul végezték el a munkát, valamint jelentős jövedelem-kiesést jelentett a tagok többségének. 1 kh-ra ugyanis 40 munkaegységet terveztek az előző évben, amit a gépek használata miatt 36-ra akart csökkenteni a VB – és ez csak átlag, mert aki közvetlenül a jószággal dolgozott, még nagyobb összegtől eshetett el. A gépi munka ugyan papíron olcsóbbnak tűnt, mint az állati és emberi munka, viszont a minőség és a tagok motiváltsága terén veszteséget termelt. (Arról nem is beszélve, hogy a Kossuth Tsz állatállományának nagysága miatt effektíve jövedelmezőbb volt a szerves trágya és az állati igaerő használata). Az alapvetően megváltozott politikai kultúra megengedőbb színben tüntetett fel egyes elvtársakat, mint *Tóth Sándor* mezőgazdasági felelőst (aki egyébként korábban sem tartozott a keményvonalas ideológusok közé), aki jelentésében és válaszaiban ugyan „rosszallva”, de szakmaian ismertette a

²⁶ JNSZML/jbVBXXXV-4-a-1/1959/70–78.

téeszek érveit. Csuka azonban – kunsági példákra hivatkozva²⁷ – elfogadhatatlannak találta az ésszerű, de „tervelles” érvelést, és leszögezte: „ha kell a bankon keresztül szankciók hatásával is, de meg kell értetnünk, hogy ez kormányhatározat [ez esetben a Gépállomással kötendő szerződés], és ezt maradék nélkül végre kell hajtani.”

Csuka megjelenésével egyébként felerősödtek a korábbi dogmatikusok hangjai is, és már olyan javaslatok is elhangoztak, hogy „a termelőszövetkezet elnökeit kell felelőssé tenni,” vagyis felelősségre vonni. Ez az offenzív stílus rányomta bélyegét a jászberényi politikai kultúrára, és csak évek múltán, 1961-re javult a VB és a termelőszövetkezetek közti viszony.²⁸

2.4. A Párt mindenek fölött

Az „átvilágítás” nem kerülhette el a városi tanácstagokat sem, a következő, február 19-ei ülésen²⁹ Bányai tájékoztatta a bizottságot.³⁰ Meglepő módon a tanácstagok többsége – néhány tagon kívül, akik azonnal beléptek valamelyik termelőszövetkezetbe – nem számított a téveszesítés feltétlen támogatójának. Többen felszólaltak a szövetkezés erőltetett ütemű fejlesztése ellen, mások többszöri felszólításra sem voltak hajlandók a felvételüket kérni. A következő tanácsülésre javaslatot dolgoztak ki, hogy az egyik tag³¹ megbízatását – összeférhetlenségi okokra hivatkozva – vonják vissza. A helyzetet jól illusztrálja, hogy a kollektivizálásban passzív tagok – akik zömében birtokos parasztok voltak – az elv támogatóiként aposztrofálták magukat, csak rendre elodázták az elköteleződésüket. Ez a hozzáállás azonban – a megváltozott politikai környezet miatt – már nem volt járható út: „amennyiben nem hajlandók a szövetkezeti mozgalommal tettelesen egyetérteni, úgy Nagy Istvánt [tanácstag] elbocsájtjuk a mezőri munkából” – közölte Bányai a bizottsággal. Jól látszik tehát, hogy a Párt álláspontja enyhült ugyan azokkal szemben, akik távol akartak maradni a rendszer működésétől, és ezek egy részét nem kényszerítették közvetlen eszközökkel, a közigazgatási szervek alkalmazottaival azonban nem voltak ilyen megengedőek, az ő esetükben a zsarolás minden formáját alkalmazták. Újra működésbe lépett a kontraszelekción, mely szerint egy mezőri szintű állásba is csak ideológiailag megbízható ember kerülhetett, és csak a foglalkozásszerkezet legalját megcélzók engedhették

27 Csuka személyét a korábbi VB-tagok szükséges rossznak tartották a közös cél, a szocializmus építése érdekében. Provokatív, kioktató stílusa a bizottság tagjainak sem nyerte el tetszését, ezért a sokszori kunsági példa felemlegetése után Bacsa Ferenc párttitkár finoman megjegyezte, hogy „Csuka et.-nak tartani kell a kapcsolatot Bányai et.-sal, mert Bányai et. jobban ismeri a területet”.

28 A Kossuth Tsz 1961. január 22-ei zárszámadó és tervtárgyaló közgyűlésén felszólaló Bányai János tanácselnök méltatta a téeszt, és elmondta, városi szinten az irányítja a mezőgazdaságot. Az előző évek politikai kommunikációjához képest ez egy óriási dicséret volt a párt képviselőjétől egy téesznek.

29 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1959/82-95.

30 Jászberényben a téeszesítés második hulláma 1959. február 5-én kezdődött el, tehát két héttel az adott ülés előtt.

31 Kasza Jánost a rendőrség is kihallgatta, aki egy névtelen, fenyegető levélre hivatkozva magyarázta a szövetkezéssel szembeni inaktivitását. A rendőrség bizonyíték híján nem indított eljárás ellene.

meg maguknak a rendszerrel szembeni passzív ellenállást.³² Az emberek hallgatóságos ellenállása még a belépési nyilatkozat aláírása után is kitartott. Bányai meglátása szerint arra kellett komoly figyelmet szentelni, hogy az alakuló ülés egyáltalán meg legyen tartva. Ezek szerint sokan az állásukat féltve vagy a további, erőszakosabb zaklatásoktól tartva egyeztek bele egy új téesz megalakítása, de az alakuló ülést – amikor vezetőt kellett választani, az alapszabályt elfogadni – minél tovább halogatták, mert utána már nem tudták elkerülni javadalmaik beadását, és a közös, bizonytalan kimenetelű munka elkezdését.³³

Másik sürgető kérdés a bevitt javak (jószágok és mezőgazdasági eszközök) kifizetésének kérdése, amire szintén kormányzati utasítás volt. Jászberényben ekkorra már 4-5 új téesz szervezését bonyolították le, és a meglévők is új tagokkal – és mezőgazdasági javakkal – gyarapodtak. A társadalommal való – természetesen bizonyos feltételekhez kötött – megbékélés szándékát mutatta, hogy Bacsa lefektette: „ebben a dologban nekünk szavunkat kell állni, és rendet kell tenni”. Viszont sem a meglévő téeszeknek – melyek közül nem egy deficites, vagy deficithez közeli állapotban volt –, sem az alakulófélben lévőknek nem volt szabad tőkéje a vagyontárgyak kifizetésére. Ennek rendezése érdekében banki hitel felvételét javasolta a párttitkár. A tömeges belépésekkel kapcsolatos a több száz kh felajánlott földterület, amely még a korábbi éveknél is töredezettebbé tette egy-egy téesz területét.

Elkerülhetlenné téve így a földrendezést, melyre a megfelelő rendelet – és főként a végleges állapotok ismeretének – hiányában még nem nyílt lehetőség.³⁴ Bacsa felhívta a figyelmet az agitáció következetlenségeire (pl. kirakatokban az van kiírva: „lépj be a tszcs-be”). Javasolta emellett, hogy egyes tanácstagokkal „napról-napra, óráról-órára” el kell beszélgetni, s nyilvános vallomásra készíteni őket a parasztok előtt. Indítványára a Végrehajtó Bizottság határozatot fogadott el a Mezőgazdaság Osztály kettéválasztására, mely szerint a meglévő tagok többsége folytatta a termelés irányítását, és az agronómusokkal, téeszelnökökkel – akik egy részét a Megyétől kérték – feltöltött szervezési csoport csatlakozott a Városi Termelőszövetkezeti Fejlesztési Bizottsághoz, amely az agitációt és a kollektivizálást irányította Csuka Lajos vezetésével.

A politikai agitáció elérte a termelőszövetkezetek elnökeit is, mert másnap összehívták őket és szakértőiket egy egyeztetésre, ahol nem sok opció közül választhattak az elnökök, ha hivatalukban akartak maradni.

32 Ez vonatkozott az élet szinte minden területére, pl. a politikai rendezvényeken való megjelenésen túl a társadalmi munkákon való részvételen és a tömegszervezetekbe vagy szövetkezetekbe való belépésen át egészen a vallásgyakorlásig. Aki jövedelmezőbb vagy könnyebb állásra vágyott, azoktól a rendszer elvárt bizonyos tevőleges lojalitást is.

33 Erre természetesen csak azoknak volt esélye, akik olyan területen éltek, amelynek közelében sem volt téesz, és a tagosítás sem érintette a földjeiket.

34 A tagosítás ott volt a legsürgetőbb, ahol a tavaszi munkákat már nagyüzemi szinten és módszerrel kívánták elkezdni. Ilyen potenciális termelőszövetkezetek voltak: a Béke, a Kossuth, a Március 15., a Győzelem, az Aranykalász (a korábbi azonos nevű téeszcsé) és a Lehelkürt – tehát a város téeszineke fele.

2.5. Az agitáció módszertana

A KB nagy aktíváját január 26-án tárgyalta a MPVB, ami után az egyes járási és városi pártszervezetek február 1-ig határozatot hoztak arról, „megérett-e” a helyzet településükön a mezőgazdaság szocialista átszervezésének újabb, végső hullámára.³⁵ A jászberényi VB-tagok úgy látták, hogy megérett.

A szervezési munka február 5-én kezdődött, amikor 15 fős brigád érkezett a Megyétől a városi vezetés segítségére. A jászberényi párszervezet 240 főt biztosított a szervezési munkára, akikhez csatlakoztak az Ipari Csoport népművelői (500 fő), a téészek és egyes üzemek aktivistái, valamint pedagógusok és diákok (több harmad-, negyedéves gimnazista növendék). A 1 300–1 400 fős „élcsoportot” 74 csoportra osztották egy-egy vezetővel, akiknek munkáját a Városi Termelőszövetkezeti Fejlesztési Bizottság fogta össze. *Új úton* címmel ideiglenesen megjelenő újságot is kiadtak. Az agitáció fedezetét az MO biztosította.³⁶

Az agitációra vonatkozóan öt alapelvet fektettek le az Operatív Bizottság tagjai:

1. A szövetkezeteknek 1959-ben meg kell alakulniuk, és feltétel, hogy vezetőséget kell választaniuk.
2. Az általános földrendezést végre kell hajtani (tagosítás téésösszevonásokkal)
3. A leltározást azonnal meg kell kezdeni.
4. A közös takarmányalapot biztosítani kell.
5. Meg kell kezdeni a közös istállók építését.

Annyi engedményt adtak – amellet, hogy megtiltották a téeszcsék alakítását –, hogy aki ragaszkodik a tavaszi munkálatok során a földek egyéni megműveléséhez és a termény egyéni betakarításához, vagy csak ősszel akar belépni,³⁷ annak engedélyezik. Ez a valóságban nem jelentett nagy méltányosságot, hiszen a téesztagok számára kötelező takarmány-beszolgáltatás is nagy csapás volt a gazdaságokra.

A népművelők napi tíz órában dolgoztak, sokszor hangosbemondó kocsikkal járva a tanyavilágot. A VB a város közterein lévő hirdetőtáblákon tette közzé a *Beszteri Mihály*³⁸ tanácselnök-helyettes által összeállított új kuláklisát, és a rajta szereplők elleni feljelentéseket, eljárásokat, röplapokkal és transzparenszekkel pedig folyamatosan hirdették a belépők számát. A börtönrácsot illusztráló plakátok és a kuláklisák kifüggesztését utólag túlzónak találta az Operatív Bizottság is, amely szerint „az ilyen politikai bravúrokat félre kell tenni.”

35 BESENYI (1998), *i.m.*, 18. p.

36 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1959/91.

37 A tavaszi vagy őszi belépés kérdése akkor került napirendre, amikor a Járási Pártbizottság agitátorai – nem egyeztetve a helyi vezetőkkel – az őszi belépést is lehetséges opcióként kínálták fel a parasztságnak.

38 Beszteri Mihály sorozatos parasztelles intézkedéseinek köszönhetően az 1956-os forradalom idején néhányan nem a tanácselnököt, hanem őt akarták megverni, hiszen őt tartották a szocialista terror helyi fővégrehajtójának. Az iránta való ellenszenvet növelte paraszti származási is, hiszen emiatt „arúlnak” tekintették. Az 1959-es agitáció idején is – Bányai és Csuka elvtársakkal együtt – ő „foglalkozott” a kulákokkal.

Az MO jogi intézkedésekkel is segítette az agitációt: leállította a kishaszonbérlet munkálatait, tanyákon nem adott ki bontási és fakivágási engedélyt.³⁹

Az üzemek pedig leadták azok névsorát, akik gyári munkájuk mellett háztájinál nagyobb földdel vagy jószágállománnyal rendelkeztek, hogy ezeket az embereket az állásukkal való zsarolás útján szervezzék be a téeszekbe. A pedagógusokat is egyértelmű helyzet elé állították az egyik értekezleten: „vagy felajánlják [a földbirtokukat], vagy belépnek tsz-be”. Fontos szerepe volt a megfélemlítésnek is a kampány során. Nap mint nap több tíz parasztot idéztek be a Tanácsházára „elbeszélgetés” céljából, amelynek rendszerességét idővel csökkentették. A rendőrkapitányságot is igyekeztek bevonni a szervezésbe, elsősorban a kulákokra való nyomásgyakorlással, de voltak abszurd kérések is, mint a lovas járat biztosítása az egyes területekre. Ezek már sok rendőr számára sem voltak elfogadhatóak, akik szerint „a fejlesztés társadalmi feladat, nem pedig rendőrségi.” Bizonyos szintű tudathasadásban is szenvedett a VB, hiszen nehezen tudták megvalósítani a „szívós politikai munkát” az „önkéntességet” hangsúlyozó politikai nyilatkozatok mellett. Az agitációs propaganda stílusát jól jelzi, hogy a Központi Bizottság küldötte azt jelentette a bizottságnak, hogy „Jászberény városban a tsz-mozgalom terén balratolódás van”.

Az agitációs kommunikáció alapvetően megváltozott az 1956–1958-as évekéhez képest. Most már nem azzal a kérdéssel mentek oda, hogy „meggondolta-e már a belépést”, hanem azzal, „hogymost már itt az ideje, és a termelőszövetkezetbe[n] a helye.” A magabiztosság és az önhittség jellemezte az agitátorokat, akik úgy tartották: „a dolgozó parasztok most már tudják, hogy a nagyüzemi gazdálkodásnak van helye.” Ügyeltek arra is, hogy egyértelmű helyzet elé állítsák az embert: támogatója vagy ellenzője a rendszernek. Ha a támogatója, akkor semmi akadály, hogy belépjen a téeszbe. Ha nem akart első lenni, szereztek mellé másik 8-10 embert, akivel együtt aláírhatta az alapítási nyilatkozatot.

Nagy szerepe volt a meggyőzésben a kisgyűlések tartásának, amiről szabályosan nem engedték haza a résztvevőket, amíg meg nem alakítottak egy téeszt.⁴⁰ A téeszélet népszerűsítése céljából Csuka a karcagi termelőszövetkezetek meglátogatását tervezte 100-150 fővel, akik között vegyesen lettek volna szövetkezeti tagok és egyéni gazdák. A belépési adatokból megállapítható, hogy a parasztok, ha nem is a szocialista gazdaságpolitikai igazságát, de a politika hosszú távú irányát látták, ezért viszonylag kevés közvetlen agitáció (mert valójában tíz éve folyamatosan agitálták őket) után a belépésre adták a fejüket. Az is kiténik, hogy zömében 6-8 holdas kisbirtokosok léptek be első körben (napról napra kis növekedés tapasztalható az egy családra eső földterület nagyságában), akik addig a megélhetés határán voltak, tehát nekik a téesz az adott helyzetükben – felmérve a kimaradásuk következményeit – nem jelentett nagy veszte-

³⁹ Fakivágási engedélyt azért kértek a magángazdák, mert a Tanács rendeletileg kötelezte őket arra, hogy jószágaik nem léphetnek a tanyájukon kívüli, esetleg téeszföldre. A fakivágási engedély megvonásával lehetőség nyílt a körülkerítést elvégezni nem tudó paraszt megbüntetésére (elkőborló állatai miatt) újabb nyomásgyakorlás céljából.

⁴⁰ „... arra kell venni az irányt, hogy a parasztok ott helyben írják alá a belépési nyilatkozatot” – Bacsa Ferenc

séget – gazdaságilag. Önbecsülés és tartás tekintetében természetesen idegen volt ez a mechanizmus a magyar, de különösen a jászberényi parasztságtól. Ezzel is magyarázható, hogy az életképtelen kisbirtokkal szenvedő gazdák miért csak most, a szervezett agitáció hatására léptek be.⁴¹ A parasztság belefáradását és a társadalmi láncreakció elindulását mutatja a belépők számának exponenciális növekedése is

A cél a 80 %-os lefedettség elérése volt, mert csak ebben az esetben kerülhetett sor a teljes tagosításra, a részleges tagosítást pedig el akarták kerülni. Két hét alatt 5 000 kh-dal, háromszorosára nőtt a téeszék összterülete. Ahhoz, hogy elérjék a kívánt arányt, még 8.000 kh földet kellett szerezniük, ami a rendezendő jászberényi határ egynegyede volt.

2.6. *A kuláklisták*⁴²

A téeszék politikai felülvizsgálata során összegyűjtötték az osztályidegennek tartott tagok nevét és „bűneiket”. Nagyfokú irigységből fakadó zsigeri gyűléslet olvasható ki a listákon szereplő személyek ügyét tárgyaló operatív bizottsági jegyzőkönyvekből. Nevetség tárgyát képezhetnék az itt megjelent állítások, ha azok hajdan nem emberek életét törték volna derékba. 20-30 holdas gazdák téeszbe való felvételi kérelmét utasították el olyan abszurd indokokkal, minthogy 56 kh-as földjét mással műveltette (merthogy egyedül 56 kh-at nem lehet megművelni, a béreseinek pedig rendesen fizetett), cselédet tartott, vagy csak mert „házsártos öregasszony” volt. Az irigység is erősen jelen volt az érvelésben, hiszen olyan indoklások is születtek az elutasításra, hogy az illető „lóversenyző” vagy „kártyás” volt. Más a Március 15. Tsz állatállományának megmérgezésével vádoltak, ami nyilvánvalóan koholt vád volt, hiszen – bizonyíték híján – még büntetőjogi eljárás sem indult az ügyben. Átlagosan 30-60 kh-as gazdákról volt szó, akik közül többeket indoklás nélkül utasítottak el.

3. *Jászberény Termelőszövetkezeti Város*

3.1. *A március 7-ei ünnepi tanácsülés*⁴³

1959. március 7-én tartotta a Jászberényi Városi Tanács ünnepi ülését, melynek keretében Jászberényt Termelőszövetkezeti Várossá nyilvánították. Az ülésen jelen volt – és levezetésében segédkezett – Csótó István, a MPVB elnökhelyettese, valamint Bacsa Ferenc, a városi párttitkár. Bányai ismertette az eredményeket.

41 Jól szemlélteti még a jászberényi parasztember munkamorálját az is, hogy megyei átlaghoz képest kimagasló gazdasági eredményeket értek el a város téeszéi (átlagban) és az egyéni gazdák is; politikailag viszont lesújtó véleménnyel volt a megye a mezőgazdaság átszervezésének állapotáról 1959 elején. Vagyis Jászberényben élt egy széles réteg, amelynek a földje volt a legnagyobb kincse, amely értett is a gazdálkodáshoz, de nagy létszáma miatt az elsősorú többsége nem is nőtte magát nagybirtokossá, hanem megmaradt jómódú középparasztnak.

42 JNSZML/JbVBXXXV-4-b-2/1959/20–21.

43 JNSZML/JbVTtűjkvXXXV-4-a-1/1959/1–14.

Ezek szerint a Tanács alakuló ülése (1958. december 5.), de főleg a jászberényi pártaktíva (1959. február 1.) óta gyökeresen átalakult a város mezőgazdaság-szervezése, és a rendezendő földterület mintegy 88 %-a a szocialista szektorba tartozott. Ez alapján látszik, hogy a szervezett agitáció hatására 14 829 kh-dal nőtt a termelőszövetkezetek – ezzel együtt a szocialista szektor – földterülete, vagyis a téeszek a szocialista szektorban is kiemelkedő, 64 %-os arányt foglaltak el. Az egyéni gazdák kezén 7 000 kh terület maradt, amelyből mindössze 2 000 kh volt szántó, vagyis a téeszterületek 59 %-os szántóarányához képest ez mindössze 28 % volt. Ezek szerint az inkább legelőket birtokló, tehát állattartó parasztság állt ellen az agitációnak.

Nem kérdéses, hogy a jászberényi pártszervezet egyes tagjai álmuk beteljesüléseként élték meg a mezőgazdaság kollektivizálását, mások Jászberény vagy saját pozícióik növelését látták ebben. A parasztság minimális ellenállásának köszönhető, hogy az agitáció nem fajult el, így a parasztnak is jutott néhány elismerő szó. Alább Bányai felszólalásából⁴⁴ olvashatók azok a részek, amelyek jól tükrözik az imént leírt hangulatot:

„...hirdessük büszkén ország-világ előtt a Jászberény Termelőszövetkezeti Város nevet”

„... a város parasztsága [...] megértette az idők szavát”

„...Köszönetet mondunk Jászberény város parasztságának, akik bátran vállalták az új életet” „...[az agitátorok] hirdették a Párt igaz szavát, melynek útmutatása nyomán ezrek és ezrek találtak rá a helyes útra”

„... hogy a Kunság mellett Szolnok megyében a Jászság is a szocialista mezőgazdaság fellegvára legyen, itt is győzzön az új”

Bányai kitért a Tanács megosztottságára is, és a legitimitását kérdőjelezte meg azon birtokkal rendelkező tanácstagoknak, akik nem jártak élen a mezőgazdaság átszervezésében vagy nem léptek be a téeszbe, hiszen ők „egyedül maradtak, s gyakorlatilag nincsen kit képviselniük.”

A legsürgetőbb kérdés az általános földrendezés volt, amelynek azonnali megindítását kérték is a Megyei Tanács Végrehajtó Bizottságától. A tagosítás történhetett földcserével, amikor a tagosítani kívánt földterület helyett egy másik, hasonló nagyságú és minőségű földet adtak (a minőségre vonatkozó előírást rendre nem tartották be), vagy haszonbérleti szerződéssel, amikor a tagosított földterület után annak minősége mértékében természetbeni bérleti díjat fizettek.

A termelőszövetkezetek megszilárdítása ügyében Rabi Imre rendőrhadnagy biztatta a tanácstagokat, hogy „bizalommal jelentsék a rendőrségnek”⁴⁵ a mezőgazdaság átszervezését kritizáló egyéneket. Csótó István hangsúlyozta, hogy „kényszerintézkedésekhez is hozzá kell nyúlni” a munkafegyelem elérése érdekében. Jól érzékelté tehát a Tanács, hogy a parasztság ilyen gyors ütemű és nagyarányú belépése mögött nem húzódott valós elhatározás. Csótó eloszlatta a Tanács illúzióit a kormányzati segítőszándékot illetően is, mikor közölte, hogy „ilyen csodavárásba ne essenek, hogy a

44 JNSZML/JbVTtűjkvXXXV-4-a-1/3–7.

45 JNSZML/JbVTtűjkvXXXV-4-a-1/8.

következőkbe[n] majd ezrével kerülnek ki a gépek” a termelőszövetkezetekbe. Annyit tudott garantálni, hogy politikai nyomást gyakorolnak majd a Gépállomás vezetőségére. Hozzászólásának legépületesebb része a kádári közmegegyezés helyi deklarálása volt. Kifejtette, hogy a forradalomban résztvevők „nem mind ellenség”, és türelmet kell tanúsítani azok iránt, akik pusztán „maguk sem tudják, mit beszélnek”. Helyesen látta meg, hogy ez a 88 %-os eredmény hetek alatt szertefoszlott volna, ha az ebből fakadó elbizakodottság erőszakosságba csapott volna át. Ezért megértésre és türelemre intett mindenkit, hiszen jól tudta, a középtávú társadalmi béke csak akkor maradhatott fenn, ha meg tudják őrizni az önkéntesség és a szerves fejlődés látszatát.⁴⁶

3.2. A termelőszövetkezetek helyzete

A következő néhány hónap legfontosabb feladatai közé tartozott a termelőszövetkezetek politikai és gazdasági megerősítése. A VB kiemelt fontosságúnak tartotta a téeszek pártszervezeteinek megalapítását, ennek ellenére 1959 májusára mindössze négy téeszben működött pártalapszervezet. Ezen kívül még négy téeszben volt esély alapszervezet alapítására, a többi szövetkezetben még párttag sem volt.⁴⁷ Érdekes módon, ebben a Kossuth Tsz emelkedett ki a többiek közül. Holott a téesz sokszor nem tartotta be pártelőírásokat – minek köszönhetően a hasonló adottságú társainál jobb eredményeket ért el –, pártalapszervezete a legnagyobb létszámmal működött, közvetlen kapcsolata volt a dolgozókkal, biztatva őket a minél lelkiismeretesebb munkára. A többi alapszervezet tagjai azonban nem rendelkeztek alapvető politikai és gazdasági ismeretekkel, és az agitáció idején sem fejtettek ki különösebb aktivitást. A VB utasítására ugyan az egyes munkafolyamatokról fényképekkel kiegészített beszámolót készítettek, ám azokat nem függesztették ki jól látható helyre.⁴⁸

Mindezekből az olvasható ki, hogy a szövetkezeti alapszervezetek amolyan kötelezően létrehozott, mesterséges beültetéssel életre hívott pártsejtecskék voltak, akiknek tagjai a VB felé megtették a szükséges ideológiai nyilatkozatokat és jelentéseket, de saját tagságuk irányában nem vállalták – a sokszor általuk is irreálisnak tartott – pártkommunikáció közvetítését. Az alapszervezetek hiánya, illetve alacsony taglétszáma jól szemlélteti azok körét, akik az elmúlt hetek alatt alakítottak új téeszeket, és még inkább sejteti azok viszonyulását a szocialista gazdasági és társadalmi eszmékhez.

A VB végre tiszta képet akart kapni a téeszek helyzetéről, de addigi jelentéskészítőik mindig csak egy adott részproblémára tértek ki. Tóth Sándor mezőgazdasági felelős a tervutasítások maradéktalan betartásában veszett el, míg Csuka Lajos politikai offenzívát javasolt az osztályidegennek mondott téeszvezetők ellen.⁴⁹ A helyzet

46 JNSZML/JbVTtűjkrXXXV-4-a-1/9-11.

47 *A város területén működő termelőszövetkezetek pártalapszervezetének politikai helyzetéről* című jelentés (JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1959/41-43.)

48 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1959/42.

49 Jól mutatja a VB tagjai közötti feszültség eszkalálódását, hogy mikor elvették a mezőgazdasági jelentés készítés jogát Tóth Sándortól, és odaadták azt Csuka Lajosnak, előbbi nem készítette el a számára kijelölt új jelentést arra hivatkozva, hogy korábbi témája testhezállobb volt neki. Erre a VB-tagok többsége – Csukával az élen – Tóth elmarasztalását javasolta, s egyedül Száraz László – a későbbi VB-titkár – állt ki Tóth mellett.

reális felmérése érdekében végül Bányai lett megbízva a termelőszövetkezetek állapotát elemző átfogó jelentés⁵⁰ elkészítésével, aki kellő részletességgel foglalkozott a problémával, melyet 1959. április 24-én tárgyalt a Párt VB és a Tanács VB egy közös ülésen.⁵¹

A város 24 termelőszövetkezetének összterülete 17 195 kh volt, taglétszáma 3 374 fő, ami 1 926 családot jelentett. Ezek szerint az egyes családok átlagosan 9 kh területtel léptek be a termelőszövetkezetbe. Középbirtokosok a Hunyadi Tsz-ben voltak, de nagyrészt kisbirtokosok alkották az Ezüstkalász, a Viharsarok, a Hajnalcsillag, a Kossuth, a Március 15. és a Petőfi Tsz-eket is. Az első három újonnan megalakult téesz (Aranykalász, Győzelem, Lehelkürt) az összesítésben is a legkisebb birtokátlagokkal rendelkezett, míg a későbbiekben a 15-20, esetleg 30-40 holdas birtokosokat tömörítő téeszek (Hunyadi, Ezüstkalász) jöttek létre. Tehát az agitáció legnagyobb és leggyorsabb hatással a megélhetési gondokkal küszködő kisbirtokosokra volt, és csak a tömeges belépések kiváltotta társadalmi nyomás következtében alakítottak téeszeket a módosabb középbirtokosok is. Az állatállomány meglepően kis mértéke abból is adódott, hogy sokan a rokonok közti szétíratással próbálták megmenti családi gazdaságuk utolsó lehetséges tartópilléreit. Ezért a VB-tagok a leltározási munkák újrakezdéséről határoztak, illetve szigorúbban szabályozni akarták a háztájiban maradható számosállatok számát.⁵² A többséghez képest kiemelkedő és vegyes állatállománnyal a korábbi téeszek, az egykori téeszcsék, illetve a peresi-felsőmúszályi (pl. Viharsarok, Újélet) szövetkezetek rendelkeztek. Szembetűnő a férőhelyek nagy részének kihasználatlansága. A tízéves téeszek esetében ez nem meglepő, hiszen azok a legnagyobb birtokosoktól elvett földeken alakultak meg, ahol a korábbi prosperáló gazdaság ingatlanjai is a téeszek rendelkezésére álltak. (A Kossuth Tsz pedig ezen felül óriási összegeket fordított beruházásokra, fejlesztésekre, megteremtve a nagyüzemi állattenyésztés előfeltételeit.) Az újonnan, két hét alatt alakult téeszek viszont nem nagygazdák földjein alakultak, és nem is kezdhettek nagy beruházásokra, mégis egyharmad részt üresen álló istállókkal rendelkeztek. Ez azzal magyarázható, hogy a legkésőbb megalakult téeszek általában azon gazdákból jöttek létre, akik hajdan módos középbirtokosok voltak, és bár a gazdasági el lehetetlenítésüket szolgáló intézkedések nyomán állatállományuk megcsappant, hajdani gazdaságuk emléke visszatartotta őket a belépéstől. Ezt bizonyítják a kihasználatlanul álló istállók, magtárak és egyéb gazdasági épületek.

A bevitt javak leltározásának megkezdésével megmutatkozott az önkéntesség hangsúlyosabb hamissága is. Sok tag – egyes téeszekben szabályos csoportokba verődve – igyekezett megakadályozni a leltározás megkezdését, hogy legyen idejük a rokonok közti szétíratással elkerülni javaik leltárba vételét, vagy a közös állatállomány egyéni takarmánybeadások általi eltartását ellenezték.

50 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1959/175–184.

51 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1959/145–173.

52 Az aktuális szabályozás szerint 1 tehén, 1-2 növendék marha, 1-2 anyakoca malacával, 3-4 hizott sertés, 5-6 juh, kecske, korlátlan számú baromfi, házinyúl és méhcsalád képezhetette a téesztagok háztáji tulajdonát. Ettől azonban negatív irányba eltérhetett az adott téesz közgyűlése.

Más tagok várakozó álláspontra helyezkedtek, „hogymajdcsak történik egy csoda, és a földet visszakapják, és a tsz. Feloszlik.”⁵³ Voltak, akik munkaképtelenségüket bizonyító igazolást kértek, illetve jobb minőségű földre való igénnyel léptek fel.⁵⁴ A peresi és a felsőmuszályi téészek (Viharsarok, Újélet, Bercsényi) esetében az alakuló közgyűlést sem sikerült elsőre megtartani a tagság távolmaradása miatt.⁵⁵ Jól látszott, hogy a téésztömegek megalakítása csak látszateredmény volt, valós társadalmi támogatás még mindig nem állt mögötte. De az is nyilvánvaló volt, hogy a parasztság nem vállalt nyílt konfrontációt, így az idő a hatalomnak dolgozott: az anyagi kilátástalanság, a büntetőjogi eljárásoktól való félelem, és az örökös szembenállásba való belefáradás idővel felmorzsolta a parasztság egy jelentős részének passzív ellenállását.

A téészek árutermelése és kereskedése is ellenőrzés alatt állt, hiszen megtermelt javaik értékesítését állami felvásárlás keretében bonyolíthatták le. Ezzel azt kívánták elérni, hogy az emberek az államtól kapják a termékeket, megszüntetve a termelő és fogyasztó közti közvetlen kapcsolatot. Elő volt írva továbbá, hogy a munkaegység legalább 50 %-át készpénzben kell kifizetniük a tagság részére az általános életszínvonal emelése és a belső fogyasztás növelése érdekében.

Bányai javaslatára a bizottság határozatot hozott arról is, hogy a Párt VB és a VTVB saját tagjaiból alakítson egy káderbizottságot, akik a termelészövetkezetek politikai felülvizsgálatát végezték el. Ellenőrizték, hogy a téészek vezetőségben (ide tartoztak a könyvelők és agronómusok is) vannak-e „osztályidegen elemek, kulákok, volt csendőrök vagy egyéb kizsákmányolók.” Emellett a téésznököket kéthetente közös értekezletre hívták össze,⁵⁶ a Párt irányvonalának és a VB tervszámainak maradéktalan betartatása céljából. Ez a javaslat annak a jelentésnek volt a következménye, amelyet Muzsik rendőrfőhadnagy tett a bizottsági ülésen. A jelentés mindössze egy rutin-kádervizsgálat eredményét ismertette, amely a következő személyeket találta kompromittálónak:⁵⁷

Ifj. Varga József	Aranykalász Tsz elnöke	kulákszarmazású
Lakatos József	Haladás Tsz vezetőségi tagja	36 kh-as kulák
Cseh József	Haladás Tsz vezetőségi tagja	27 kh-as kulák
Ifj. Prónai György	Viharsarok Tsz vezetőségi tagja	kulákszarmazású
Simon László	Bercsényi Tsz könyvelője	volt horthysta főhadnagy
Ifj. Lakatos István	Haladás Tsz vezetőségi tagja	kulák
Varga Mátyás	Rákóczi Tsz vezetőségi tagja	kulák

53 Bányai János szóbeli kiegészítője a jelentéséhez. (JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1959/151.)

54 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1959/157.

55 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1959/155.

56 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1959/166.

57 Más személyek is szerepeltek a listán, de azok nem birtokviszonyaik vagy múltbéli egzisztenciájuk, hanem aktuális politikai tetteik (pl. téész-alapszabály aláírásának megakadályozása stb.) miatt kerültek fel rá.

Jól látszik, hogy az osztályidegen személyek jól csoportosíthatók néhány téesz köré, ami nem is annyira meglepő, ha összevetjük az adott téeszekről tudott egyéb adatokkal. Az Aranykalász, a Haladás és a Rákóczi Tsz-ek korábban téeszcsékként működtek, amelyekről azt állította a VB, hogy olyan egyéni gazdákból állt, akik a rendszer zaklatásait megkerülve próbáltak egyénileg termelni és értékesíteni, aminek előfeltétele a megfelelő gazdasági és tapasztalati potenciál, ami a kulákoknak nyilvánított középparasztoknak megvolt. A Bercsényi és Viharsarok Tsz-ek pedig azon peresi-felmuszályi szövetkezetek sorába tartoztak, amelyek alakuló közgyűlése a tagok távolmaradása miatt első körben sikertelen volt, illetve amelyekre utalva azt állították, hogy „az ellenséges hangulat főként a felsőmuszályi és peresi részen mutatkozik.”⁵⁸ Illetve beszédes még az is, hogy kiket sikerült osztályidegen kizsákmányolókként beállítaniuk: 30-40 holdas középparasztokat, akiknek birtokai már négy gyermek esetén a kilátástalanság széléig szétdarabolódhattak.

A termelőszövetkezetek magángazdákkal szembeni megkülönböztetett figyelmére jó példa a gazdasági és jogi patronálás bevezetése. Előbbi azt jelentette, hogy minden egyes téesz gazdasági, szakmai, szervezési támogatására egy-egy ipari céget jelöltek ki. Utóbbi pedig abból állt, hogy a rendőrség büntetőjogi eszközökkel lépett fel a téesz ellen agitálókkal, s az ügyészség is mindenben a szövetkezetek pártját fogta. A tagosítás alapvető irányelvei közé tartozott, hogy az „egyéni dolgozó parasztok nem kaphatnak jobb földet, mint a termelőszövetkezeteket.”⁵⁹ Az összevont bizottsági ülésen nyíltan kimondták, hogy „a földrendezés egy lehetőséget ad arra, hogy ezeket az embereket [az egyéni gazdálkodókat] így orientáljuk a tsz-ek felé”.⁶⁰

Az ellenpropaganda megfékezésére szükségesnek tartották egy második, hasonló erejű agitációs hullám megszervezését, s akár az egész termelőszövetkezeti rendszer átvilágítását, újrendezését.⁶¹ Közvetíteni szándékozták a kormány támogatását (pl. 30 %-os adókedvezmény) kisgyűlések, főtéri hangos-híradók formájában. A hozzászólások többsége kitért a megmaradt szűk magánszektor kérdésére is, és az ügyészségre nyomást gyakorolva konkrét eljárások indítását kezdeményezték azokkal a „fafejű emberekkel” szemben, akiknek „nem ért a szép szó, és [akik] a termelőszövetkezetek ellen izgatnak.”⁶² A vád, „a termelőszövetkezet elleni izgatás büntette” volt. Ezen felül kéthetente jelentést kértek a rendőrségtől, az ügyészségtől és a bíróságtól a téesz elleni izgatással vádolt egyének eljárásainak állásáról és az esetleges ítélethozatlról. Elmondható, hogy a téeszek beüzemelése korántsem ment zökkenőmentesen, főként a hagyományosan állattenyésztéssel foglalkozó területek gazdálkodói fejtettek ki szervezett ellenállást, vagy csendes hátráltatást. Ez láthatóan meglepetésként érte a VB-tagokat, akiknek a diadalmenetként elkönyvelt agitáció után rá kellett ébredniük a valóságra, hogy a parasztság nagy része még mindig nem érezte magáénak a pár-

58 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1959/176.

59 Beszteri Mihály javaslata. (JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1959/158.)

60 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1959/177.

61 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1959/155.

62 JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1959/161.

talapon irányított közös gazdálkodást, és szembesültek azzal is, hogy a nagymértékű szakemberhiány az egész rendszer fennmaradását veszélyeztette.

4. Szocialista nagyüzemek kialakítása

Az őszi munkák beindulva bebizonyította, hogy hibás volt a bizottság azon álláspontja, hogy a téeszösszevonásokkal orvosolható a szakemberhiány. Ráadásul a téeszek többsége még mindig nem volt alkalmas a nagyüzemi gazdálkodásra, hiszen mindössze egyharmaduk rendelkezett 1 000 kh-nál nagyobb területtel (a megyei átlag 63 %), és 50 %-uk a 400-500 kh-as határon mozgott, ami megyei szinten 20 % alatt volt.⁶³ A várostól északra, a Jászárokszállásra vezető Jászberényi út két oldalán fekvő hét kis termelőszövetkezet összevonását a Párt és a Tanács VB sürgette.⁶⁴ Nem meglepő a VB-k aktivitása ez ügyben, hiszen az érintett hét téesz a legproblémásabb szövetkezetek közé tartozott. A Viharsarok, Újélet és Bercsényi voltak azok a hírhedt peresi-felsőmuszályi téeszek, amelyek mind az alakuló közgyűlést, mind a közös munka elkezdését a végsőkig halogatták. Vezetőik nem akartak hitelre beruházni, hanem szép lassan kívánták előteremteni a szükséges pénzmennyiséget. Ez hagyományos paraszti mentalitást tükrözött, s figyelembe véve azt, hogy kihasználatlanul álló istállóknak bővelkedtek, nem is terveztek rosszul. A Kossuth Tsz példája megmutatta, hogy még egy, a Párttal lojális, de külön utat járó téesz-szel sem mindig voltak elnézőek – függetlenül a gazdasági eredménytől –, nyíltan szövetkezésellenes vezetőséggel pedig egyáltalán nem. A VB szimbolikus és pragmatikus lépésekkel is igyekezett megmutatni hatalmát a téeszek „fekete bárányainak.” A jászberényi gyakorlattól eltérő módon, az egyesült téeszeknek nem valamelyik – általában a legerősebb – korábbi téesz nevét, esetleg egy ezektől különböző magyar – a kommunizmus által magáévá tett – történelmi személyt, vagy egy szocialista terminust (pl. egyetértés, haladás, felszabadulás stb.) választottak névként, hanem egy, a magyar szocializmus legitimációja és nemzetközi támogatottságaként értelmezhető nevet, Lenin elvtárs nevét. Ennél gyakorlatibb „büntetés” volt az, hogy az alakuló közgyűlésen megválasztott elnököt, *Kövér Kálmánt* – aki nem volt hajlandó belépni a Pártba – háromhónapnyi elnöklése után menesztették, és helyére azt a Beszteri Mihályt nevezték ki, akit a lakosság körében még a tanácselnöknél és a párttitkárnál is nagyobb ellenszenv és félelem övezett. A VB szimbolikus politizálását támasztja alá az Augusztus 20. és a Jöreménység Tsz egyesítése is, amelyek November 7. Tsz – vagyis a „nagy októberi szocialista forradalomra” emlékező – néven működtek tovább. Összevonásuk egyébként gazdaságilag is indokolt volt – egymáshoz közel, a Nagykatái út két oldalán, a várostól dél-délnyugatra helyezkedtek el –, viszont kitűnik, hogy azon téeszek, amelyeket a VB „kommandált” össze, azok rendre a szocializmus kurzusához illeszkedő neveket kaptak.

63 ERDEI FERENC: *A termelőszövetkezetek fejlesztése Szolnok megyében*. In: *Szolnok Megyei Néplap*. 1959. 07. 31.

64 JNSZML/JbVBXXXV-4-b-2/1959/98.

Míg az önálló kezdeményezéseknek lehetőségük volt szabad névválasztásra is. Az érintett téeszek állami beruházások előtt álltak, mert egyiknek sem volt számottevő állati férőhelye.

1960 elején a termelőszövetkezetek területe meghaladta a 20 000 kh-at, vagyis a tavaszi kampány befejezése óta mintegy 3 000 kh-dal nőtt a szövetkezetek területe. A folyamatos agitáció mellett ez a növekedés két eseményre vezethető vissza: először a tagosítás következtében lépett be több gazda a téeszekbe, akik rossz minőségű cse-reingatlanjaikat látva inkább a termelőszövetkezeti munkát választották, másodsor a novemberi fejlesztési kampány után döntöttek többen a belépés mellett. Ez utóbbit naponta 50-60 fő cégezte, célirányosan azokra a területekre összpontosítva, ahol a legnagyobb tömegben gazdálkodtak még egyénileg a parasztok. Ilyen volt a már sokat említett Peres, Felsőmuszály és Négyszállás, valamint a város déli részén, Homok mellett fekvő Tőtevény. Ezek eredményeként 1959 végére mindössze 1 000 egyénileg gazdálkodó maradt mintegy 5 000 kh földterületen. Ebből 700-800 kh-ra tartott igényt mindenképp a VB, és kb. ugyanennyi, művelésre alkalmatlan földterületre pedig egyáltalán nem.

Ezzel lezárult a mezőgazdaság kollektivizálásának második, végső hulláma, valamint az új rendszer megszilárdítása Jászberényben, és a termelőszövetkezetek elindulhattak a konszolidáció útján.

Kitekintés

Másfél évtized alatt alapvetően átalakult a város foglalkozási szerkezete, megváltozott az emberek mezőgazdasághoz való viszonya. 1945 előtt úgy tekintett az átlagos birtokos jász ember a földre, mint családi örökségére, amelyet neki is családja eltartására kell művelnie, gyarapítania, hogy fiai is életképes birtokokat örököljenek, fejlesztenie, hogy tisztos hozományt vigyenek lányai a házasságba, és szeretnie, mert hite szerint abból vétetett és oda tért meg.⁶⁵ A szocializmus a régi birtokrendszer szétzúzásával és a mezőgazdasági társadalom téeszbe kényszerítésével elszakította az embereket a földtől. Elszakította olyan értelemben, hogy 1969-re a munkaképes lakosság mindössze 17 %-a dolgozott a mezőgazdaságban (ebből csak 55 % volt 60 éven aluli),⁶⁶ s a téeszekben dolgozók sem tudtak már úgy tekinteni földjükre, amivel érdemes küszködni, hiszen gyarapítani nem tudták, esetleges tehetségüknek nem volt látszata. A tradíciók és a termelési-tartási sajátosságok által szerveződött paraszti gazdaságok helyett nehezen leírható üzemszervezeti rendszer alakult ki, amiben a parasztember alkalmazottá, munkásemberré vált.⁶⁷

65 Az ötvenes évek alatt felbomlott a hagyományos falusi társadalom, a földterület és a gazdálkodás minősége többé nem jelentett társadalmi státuszt. (HONVÁRI (2006), *i.m.*, 368. p.)

66 A Jászberényben létrehozott gyárak is a minden racionalitást nélkülöző gazdaságfelfogást szemléltették, hiszen egészében az ország adottságai sem a legalkalmasabbak nehézipar kialakítására, fokozottan igaz ez az alföldi régióra. Ezek a gyárak szívóerőként hatottak a szegényparasztokon kívül a kormányzatilag zaklatott, ellehetlenített birtokosokra is.

67 KAPOSÍ Zoltán: *A 20. század gazdaságtörténete*. Budapest-Pécs, 2004. 197. p.

Általánosan ismertek az ipari forradalomtól megindult tendenciák, hogy hogyan vándorolt a munkaerő a mezőgazdaágból a termelő, majd a szolgáltató iparba. A különbség annyi volt a szocialista és a kapitalista fejlődés között, hogy míg a nyugati országokban a gazdasági kényszer gyakorolt hatást az egyéni döntéshozatalra, addig a keleti blokkban az állam. Ez alapvetően meghatározta a kialakuló egyes modern társadalmak eltérő viszonyát a munkához, az ellátó rendszerekhez és önmagukhoz is. Jászberényben egymással gazdasági osztályharcot folytató nagybirtokosság és cselédség helyett életképes gazdaságot irányító közép- és kisbirtokosok osztoztak a gazdaság fundamentumain.⁶⁸ Kétségtelen, hogy a középbirtok jövedelmezősége ideje korán nem teremtette meg a lehetőséget a gépesítésre és egyéb fejlesztésekre, de épp ennek, a gazdaságilag fejletlen birtokok nagy munkaerőigényének volt köszönhető, hogy Jászberény nem vált a „tízezer koldus városává.”⁶⁹

A helyi fogyasztói igények kielégítéséhez azonban elengedhetetlen volt az önkéntesség és az egyéni motiváció. Mert nincsen fejlődés érdek nélkül, egy ember vagy közösség a saját létfenntartásán túl csak akkor dolgozik, ha elérhető és vágyott célt lát maga előtt. A szocializmus hibája pedig éppen ebben rejlett, hogy elvette az emberek egy részének egyéni érdekelttségét és pozícióját, és olyanok kezébe adta a gazdaság irányítását, akiknek egyetlen vágya az volt, hogy megbüntessék azokat, akik életszínvonalát sosem tudták elérni. Ez a társadalmi feszültségeket szító szemlélet mellett, hogy a közösség rovására vált, nem is volt érvényes a jászberényi lakosságra. A vonatkozó összes adat (párttagok aránya, választási adatok, állami szervek és téeszék összetétele) azt mutatja, hogy a városban egy szűk réteg képviselte saját magát a társadalom széles tömegeinek a támogatása nélkül.

1945 után a kommunisták elkezdték végrehajtani a központ és az ideológia által diktált intézkedéseket annak ellenére, hogy a társadalom folyamatosan jelzéseket küldött feljükk arról, mit gondol a készülő új rendszerről. Az ötvenes évek elején az átszervezésben a politika dominált: önigazoló ideológiai célként fogták fel a szövetkezetek megalakítását, függetlenül attól, hogy életképes gazdaságot tudnak-e kialakítani. A téeszítés helyi visszáságaira hívta fel a figyelmet Erdei Ferenc, egykori földművelésügyi miniszter is jászberényi látogatása során. A forradalom után azonban kevesebb volt a politika, és több volt a gazdaság a termelőszövetkezetek életében.⁷⁰

A Hazafias Népfront statisztikai követelményei miatt szép számmal találunk parasztszarmazású embereket is az államigazgatás különböző szerveiben és a szocializmus által életre hívott tömeg- és gazdasági szervezetekben.

Közreműködésüknek, gyakorlati ismereteiknek köszönhetően a rendszer konszolidálódhatott, élhetőbbé válhatott az átlagember számára is, mégis épp ezeket az em-

⁶⁸ Besenyi Vendel visszaemlékezése. Jászberény, 2012.

⁶⁹ A jászberényi nincstelenréteg vékonyságát mutatja, hogy az 1913-as papírgyárépítést a jászberényi zsidó szőlősgazdák lobbija akadályozta meg, akik azzal érveltek, hogy a papírgyár megépítése esetén – munkaerőigényéből kifolyólag – nem lenne elég napszámos, akik műveljék a szőlőt. (Cseh János visszaemlékezése. Jászberény, 2012.)

⁷⁰ ERDEI Ferenc: *Egy szocialista intézményünk tanulságos fejlődése*. In: *Kritika*. 1968. 2. sz.

bereket akarta mindenáron elmozdítani a helyükről a pártvezetés.⁷¹ A tévesztés helyi főszereplői közül is kiemelkedett Bányai János tanácselnök, aki több mint 15 évig volt Jászberény első embere, és a szocializmusban szokatlan módon, valóban előkelőbb helyet foglalt el a hivatali ideje alatt sorra cserélődő párttitkároknál.

A dolgozat forrásainak összegyűjtése és feldolgozása egy rendkívül izgalmas folyamat volt, hiszen fokozatosan rajzolódott ki az események bonyolult láncolatából az a kép, amely megmutatja a város történetének egy szeletét. Igyekeztem a törzsforrásként használt jegyzőkönyvi anyag mellett kortárs sajtótermékekből, kéziratokból, irányított és objektivitásra törekvő szakirodalomból, valamint visszaemlékezésekből⁷² is információt szerezni a történelem mögött rejlő okság, a kor és a térség szellemének megértéséhez. A vonatkozó adatokból kitűnt, hogy a városi társadalom egy kisgazdaságokra épülő kapitalizmusban kívánt élni, kiegészítve azt a sajátos nemzeti-keresztény eszmeiségével. Erre mind gazdasági, mind társadalmi lehetőségei megvoltak, de a központi ideológia megakasztotta ezt a fejlődést és – a térségben hagyomány és előfeltételek nélküli nehézipar erőltetésével – egy eltérő gazdasági pályára állította a várost, amelynek eredményeként több évszázados, megnyugtató eredményeket felmutató ágazat tűnt el. A társadalmi változások és gazdasági lehetőségek beszűkülése miatt kérdéses, hogy a mezőgazdaság vissza tudja-e szerezni pozícióját, és ezáltal a város gazdasági potenciálját.

71 Kasza Jánosnak 1959-ben bujkálnia kellett, hogy elkerülje a téészbe való belépést, ezért kis is zárták a Tanácsból (*Balla Sándorné visszaemlékezése*. Jászberény, 2012.). Szűcs Imrét, aki paraszti kapcsolatait felhasználva buzdította az embereket a téészbe lépésre, többször is le akarták váltani (JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1/1958). Deme Jánost, aki 1950-től kezdve vasmarokkal fogta össze és növekvő pályára állította a Kossuth Tsz-t, folyamatosan kritizálták, és 1965-ben elérték a nyugdíjazását is (*Besenyi Vendel visszaemlékezése*. Jászberény, 2012.)

72 Külön köszönet illeti Besenyi Vendelt, a Kossuth Tsz volt agrármérnökét, és Turupulyi László egykori gazdálkodót.

Bibliográfia**Források:****Levéltári források:**

A Jászberényi MSZMP Végrehajtó Bizottsága üléseinek jegyzőkönyvei (levéltári jelzés: JNSZML/JbVBXXXV-4-a-1)

A Jászberényi Városi Tanács üléseinek jegyzőkönyve (levéltári jelzés: JNSZML/JbVTtűjkvXXXV-4-a-1)

Az MSZMP Apparátusi iratai (levéltári jelzés: JNSZML/JbVBXXXV-4-b-2)

Interjúk, visszaemlékezések:

Balla Sándorné visszaemlékezése. Jászberény, 2012.

Besenyi Vendel visszaemlékezése. Jászberény, 2012.

Cseh János visszaemlékezése. Jászberény, 2012.

Deme Istvánné visszaemlékezése. Jászberény, 2012.

HEGEDŰS András: A történelem és a hatalom ígészetében. Budapest, 1988.

Turupulyi László visszaemlékezése. Jászberény, 2012.

Szakirodalom:**Kézikönyvek:**

BALOGH Sándor–IZSÁK Lajos–MÉSZÁROS Károly: Magyar történeti szöveggyűjtemény I. 1944–1953. Budapest, 1976.

HONVÁRI János: XX. századi magyar gazdaságtörténet. Budapest, 2006.

KAPOSI Zoltán: A 20. század gazdaságtörténete. Budapest–Pécs, 2004.

Magyar Történeti Szöveggyűjtemény. 1914–1999. I. Szerk. ROMSICS Ignác. Budapest, 2000.

Magyar Néprajzi Lexikon. Szerk. ORTUTAY Gyula. Budapest, 1982.

Magyarország a XX. században. Vol. I. Főszerk. KOLLEGA TARSOLY István. Szekszárd, 1997.

NAGY József–TÓTH János: Jászberény város története a felszabadulástól napjainkig. Jászberény, 1970.

PETŐ Iván–SZAKÁCS Sándor: A hazai gazdaság négy évtizedének története I. Budapest, 1985.

ROMSICS Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, 1999.

Tanulmányok:

ERDEI FERENC: A termelőségvetkezetek fejlesztése Szolnok megyében. In: Szolnok Megyei Néplap. 1959. 07. 31.

ERDEI Ferenc: Egy szocialista intézményünk tanulságos fejlődése. In: Kritika. 1968. 2. sz.

GYENES Antal: Az egyszerűbb szövetkezeti formák szerepe a termelőségvetkezeti mozgalomban. In: Társadalmi Szemle. 1956. 09.

PÁL József: A „szövetkezeti kérdés”. In: Magyarország agrártörténete. Szerk. OROSZ–FÜR–ROMÁNY). Budapest, 1996.

ROMÁNY Pál: A nagyüzemi átszervezés és a mezőgazdaság integrációja. In: Magyarország agrártörténete. Szerk. OROSZ–FÜR–ROMÁNY. Budapest, 1996.